

# Építész a kőfejtőben Architect in the Quarry



Tanulmányok  
Dávidházi Péter  
hatvanadik születésnapjára

Studies Presented to  
Péter Dávidházi  
On His Sixtieth Birthday

Szerkesztette / Edited by:

HÍTES Sándor  
TÖRÖK Zsuzsa



*rec.iti*  
Budapest • 2010

A kötet megjelenését az  
MTA Irodalomtudományi Intézete és a  
Nemzeti Kulturális Alap támogatta.



A borító Adam Friedrich Oeser *Sokrates meißelt die drei Grazien*  
(Szókratész kőbe faragja a három gráciát) című metszete alapján készült.  
A metszet Johann Joachim Winckelmann *Gedanken über die Nachahmung der  
griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* című értekezésének első,  
1755-ös kiadásában jelent meg először.

© szerzők, 2010

ISBN 978-963-7341-87-8

Kiadja a *rec.iti*,  
az MTA Irodalomtudományi Intézetének  
recenziós portálja ► <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Borítóterv:

Fórizs Gergely ötlete nyomán Csörsz Rumen István  
Tördelte: Hegedüs Béla

S. VARGA PÁL

*Lírákritikai normák a Koszoruban*

„Kritikai normarendszert kidolgozni annyi, mint világnézetet alkotni s ezáltal meghatározni önmagunkat” – állapította meg Dávidházi Péter a kritikátörténet tárgyáról gondolkozva. Megállapítása a kritikátörténet (relatív) autonómiájának megalapozását szolgálta; így kapta a diszciplína a „normafeltárás tudománya” meghatározást.<sup>1</sup> Minthogy Dávidházi vizsgálódásai olyan kritikus normáinak feltárására irányultak, aki a kor szak kiemelkedő költője is volt egyben, könyvének talán legizgalmasabb kérdése az lett, hogyan emelte Arany János (Horváth János kifejezésével) „irodalmi tudat”-tá saját maga és kortársai irodalmi gyakorlatának jellegadó mozzanatait.

Az irodalom gyakorlatának és önreflexiójának dinamikája figyelmet érdemel az Arany János után, a nagyrészt általa és művei alapján kialakított irodalmi tudat meghaladására irányuló első kísérletek esetében is – már csak azért is, mert ezek egyik kulcsszereplője, Reviczky Gyula szintén költő és kritikus volt egyszemélyben. Anélkül, hogy fölöslegesen sokszorozni akarnám a kor kritikus normáit (a hatékony fogalmak könnyen devalválódnak), az alábbiakban kísérletet teszek két, a Petőfi Társaság *Koszoru* című folyóiratában kirajzolódó lírákritikai norma körvonalazására, mégpedig annak érdekében, hogy láthatóvá tegyem az „irodalmi ellenzék” eszmei megosztottságát.

<sup>1</sup> DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikus öröksége*, Bp., Argumentum, 1992, 26., 45.

Irodalomtörténeti közhely, hogy a századvégi nemzedék a nemzet kultusza helyébe az egyéniség kultuszát állította, s az is, hogy ez a változás a lírát mint az egyéniség közvetlen megnyilvánulását kiemelt helyzetbe hozta. A Petőfi Társaság lapja, a *Koszoru* azzal az eséllyel indult meg 1879-ben, hogy a kritikai reflexió útján „irodalmi tudat”-tá emelje a „nemzeti klasszicizmus”-sal ellentétes, az egyéniség elvén alapuló irodalomszemléletét. Ezt az esélyt azonban eleve korlátozta, hogy a *Koszorut* „nem egy új irány, új esztétikai programú csoport, hanem irodalom-közéleti elégedetlenség hozta létre”, s így „alig mutatott e gyűléseknél világosabb elviséget.”<sup>2</sup>

Bármennyire volt is meg az egységes szándék arra, hogy kiemelt szerepet kapjon az egyéniség megnyilvánulásaként felfogott líra kibontakozásának kritikai támogatása, e programon belül két, egymástól lényegesen különböző kritikai normarendszer alakult ki; az egyiket Reviczky Gyula, a másikat Palágyi Menyhért nevéhez köthetjük.

## A LÍRAI SZUBJEKTUM ELSZIGETELÉSÉNEK NORMÁJA – REVICZKY GYULA

Reviczky felfogásában az egyéniség lényege a kedély, az értelmi reflexióval szembeállított tiszta bensőség, és annak mindenkori pillanatnyi állapota, a hangulat. A *par excellence* lírai műfaj tehát a dal, mégpedig – a Széles Klára által Reviczky dalaira alkalmazott daltipológia szerint – az *Ausdruckslied* (szemben a *Distanzlieddel*).<sup>3</sup>

Ennek megfelelően *fogalom* és *eszme* Reviczky szótárában szinonimákként szerepelnek, s ellentétesek a líra lényegével; ha egy lírikust azért bírálják, mert nincsenek eszméi, ez „a lyrikusra nézve bizonyos körülmények között inkább dicséret mint gáncs”:

Dalköltőknél nem szabad mély eszméket, elévülhetetlen igazságokat, nagy mondásokat, problémák feszegetését keresni, mert ez nem feladata a lyrai poézisnek s Petőfi mint *dalköltő* mondta, hogy legbölcsebb az,

<sup>2</sup> NÉMETH G. Béla, *Szépirodalmi lapok 1867–1890 = A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*, főszerk. SZABOLCSI Miklós, szerk. KOSÁRY Domokos, NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1985, 512.

<sup>3</sup> Lásd SZÉLES Klára, *Reviczky Gyula poétikája és az új magyar líra*, Bp., Akadémiai, 1976, 67.

a ki soha se bölcsekedik. [...] A dalt az eszmék ónsúlya akadályozza repülésében [...], a reflexió megzavarja a hangulatot. [...] A dálnak csak két kellékkel kell bírnia: bevégzett formával és megkapó, tiszta hangulattal.<sup>4</sup>

Ennek a lírafelfogásnak, amelyet Reviczky saját dalköltészetében is el-  
érendő eszményként követett, a kortársak közül Endrődi Sándor lírája  
felelt meg leginkább; olyannyira, hogy az ő költészete kapcsán fejti ki  
lírákritikai normáit. Endrődi, úgymond,

[a]nyyira tisztán és csak lyrikus, hogy a legnagyobb és legmélyebb fogal-  
omnak, melylyel költő foglalkozhatik, az emberiségnek az ő „hárfáján”  
nincsenek melódiái.<sup>5</sup>

A költészet többi ága – ti. az epika és a líra –, amelyekben „[a] ke-  
dély szövetkezik az észszel, a szív gondolkodik, s a hangulat eszmévé  
tömörül,” lehet erősebb hatású, úgymond, de ez a hatás nem lehet „oly  
közvetlen, elragadó, mint a dalé.”<sup>6</sup>

Három évvel későbbi Endrődi-portréjának is az az alaptétele, hogy

[a]z az igazi lírikus, kinek hangulata rögtön visszazeng az olvasó szívé-  
ben, aki másokat öntudatlanul belehajt, beleringat a maga hangulatába.  
[...] Ezt a hatalmat Endrődi nagy mértékben bírja.<sup>7</sup>

Kiss József lírája e norma alapján kerül az Endrődié mögé; mindkét költő  
„mestere a koloritnak”, úgymond, ám míg Endrődinek „[s]aját alanyisá-  
ga a színforrás”, „a Kiss József egyénisége, mint a prizma, kívülről jött  
sugarakat tör meg”;

Az egyéniség közvetlensége, mely Kiss Józsefnél ritkán van meg, a lírá-  
ban az, a mi a virágnál az illat s ha a poézist a virághoz hasonlítjuk, akkor  
a Kiss Józsefé tulipán: nincs illata.<sup>8</sup>

Reviczky *A szimbolizmusról* írt tanulmányában világítja meg lírafel-  
fogása bölcseleti háttérét.<sup>9</sup> Szimbolizmuson természetesen nem a szá-  
zadutó költői irányzatát kell érteni itt (Reviczky szimbólumfelfogása

<sup>4</sup> REVICZKY Gyula, *Endrődi Sándor költeményei*, Koszoru, 1879, 1. sz., 82–83.

<sup>5</sup> Uo., 87.

<sup>6</sup> Uo., 83.

<sup>7</sup> REVICZKY Gyula, *Endrődi Sándor*, Koszoru, 1882, IV. füz., 344–347.

<sup>8</sup> REVICZKY Gyula, *Kiss József*, Koszoru, 1882, I. füz., 82–86.

<sup>9</sup> REVICZKY Gyula, *A szimbolizmusról*, Koszoru, 1884, 28. sz., 438–444. (A to-  
vábbiakban: REVICZKY 1884.)

távol esik ettől<sup>10</sup>), hanem a szimbólumok használatát általában; Reviczky szóhasználatában a szimbólum nem poétikai, hanem hagyományos retorikai értelemben szerepel (pl. „a karikagyűrű a házasság felbonthatatlanságát jelképezi”<sup>11</sup>).

A szimbólumhasználat kérdését Reviczky egy pozitivista szellemben átértelmezett herderi történeti antropológiába illeszti bele. Mint ismeretes, Herder a *Fragmente über die neuere deutsche Literatur* című 1767-es művében fejtette ki azt a koncepcióját, amely szerint a nyelvek a tiszta tropikus – azaz költői – nyelvhasználat kezdeti állapotából a széppróza korán át a fogalmiság uralta filozófiai nyelvállapot felé haladnak, ám ebben, minden nyereség ellenére, lényegében hanyatlást látott.<sup>12</sup> Reviczky is úgy ítéli meg, hogy „Mentül naivabb egy nép, annál tropikusabb a beszédmódja”; ő azonban az értelem fejletlenségével magyarázza e korai, tropikus nyelvhasználatot („úgy látszik hogy a nyelv szegénysége, a szók elégtelen száma, a fogalmak szűk köre teremtette meg az első trópusokat”; a szimbólumok „megsejtett, de a tiszta öntudatba nem jutott igazságok”),<sup>13</sup> s úgy ítélte meg, hogy ezt az állapotot a fogalmak tisztulása, a tudományos nyelvhasználat elterjedése kiküszöböli. „Mind e szimbólumok hivatása volt ellenállhatatlan varázssal hatni a képzelemre ott, hol az értelem még nem bontakozott ki a káoszból s még nem kezdte meg tudatos működését.” Azóta „[a] világ nagyot fordult s azt látszik mondani: Ha az emberiség tudatlan, sötét napjaiban minden költészet volt, most, e felvilágosodott, előrehaladt korban legyen minden tudomány.” A szimbolizmus, úgymond, „kezd

<sup>10</sup> Lásd KOMLÓS Aladár, *A szimbolizmus és a magyar líra*, Bp., Akadémiai, 1965 (Irodalomtörténeti Füzetek 46.), 5.

<sup>11</sup> REVICZKY, *A szimbolizmusról*, i. m., 441.

<sup>12</sup> JOHANN GOTTFRIED HERDER, *Über die neuere deutsche Literatur, Fragmente. Erste Sammlung von Fragmenten* [1767], I. Einleitung, *Die Sprache wird überhaupt betrachtet*, 2. *Über den verschiedenen Lebensaltern der Sprache: von ihrem Poetischen, Prosaischen und Philosophischen Zeitpunkte, von denen jener dem höchsten Punkte der Schönheit, der letzte der Stufe der Vollkommenheit sich nähert: der mittlere das Alter der Behaglichkeit ist*, [Johann Gottfried] Herder *Sämmtliche Werke*, I. Band, hrsg. von Bernhard SUPHAN, Berlin, 1877, 152.

<sup>13</sup> REVICZKY 1884, 439.

kiveszni” a nyelvből, s már csak „az álmos-könyvekben és a virág-nyelvekben tartja fenn magát.”<sup>14</sup>

Reviczky felfogása szerint tehát a tropikus nyelvhasználat nem különbözik minőségileg a fogalmitól; ami szimbolikusan mondható, azt hiánytalanul – ráadásul tökéletesebben – el lehet mondani absztrakt fogalmak által is; ennek jegyében el is utasít minden „zavaros” (értsük: fogalmi nyelvre le nem fordítható) szimbólumot. Ha képzelet és fogalmi ismeret között hierarchikus a viszony, természetes, hogy a tudomány egyre szűkebb térre szorította vissza a költészetet. Amennyire „a pozitív tudás, szakismeret” fejleszti [a költő] értelmét – úgymond –, annyira halványítja fantáziáját, bénítja érzelmeinek közvetlenségét...”<sup>15</sup> Amikor tehát Reviczky azt állítja, hogy a költőnek „keveset használ a pozitív tudás”, ezzel nem azt fejezi ki, hogy tropikus és fogalmi gondolkodás összemérhetetlen egymással; pozitivista módon átértelmezve a művészeti kor végének hegeli tételét, azt hangsúlyozza, hogy a költészet mint naiv világtapasztalat fölöslegessé vált a tiszta fogalmi tudás kiteljesedésének korában, a trópus pedig mint látszat lepleződött le. (Láthatólag még azzal sem számol, amit Schiller a művészi látszatnak tulajdonított – hogy ti. csak ez biztosítja az ember szabadságát a természet mint idegen hatalom rabságával szemben – s csak addig, míg „lelkismeretesen tartózkodik egzisztenciának nyilvánítani a látszatot.”<sup>16</sup>) Miután a szimbolikus kifejezőmód feloldódik a fogalmiságban, a fogalmiság pedig ellentétes a költészetrel, nem marad más, mint a költészetnek azt a rezervátumát megóvni a tudomány előrenyomulásától, amelyet a kedély tiszta bensősége, a hangulat képvisel.

## AZ EGZISZTENCIÁLIS LÍRAI SZEMLELET NORMÁJA – PALÁGYI MENYHÉRT

Reviczky felfogásával az a Palágyi Menyhért szállt szembe élesen, aki később alapos tanulmányban védte meg a költészet autonómiáját Taine pozitivista művészetfelfogásával szemben<sup>17</sup> – s aki az egyéniségre alapo-

<sup>14</sup> Uo., 440–441.

<sup>15</sup> Uo., 441.

<sup>16</sup> Friedrich SCHILLER, *Levelek az ember esztétikai neveléséről*, ford. Papp Zoltán = F. Sch., *Művészet- és történelemfilozófiai írások*, Bp., Atlantisz, 2005, 248.

<sup>17</sup> PALÁGYI Menyhért, *Taine történeti módszere*, Koszoru, 1885, 3–4–5. sz.

zott lírakritikai normáknak a Reviczkyétől alapvetően különböző rendszerét dolgozta ki.

Palágyi a Reviczky által megidézett pozitivisták tudásfelfogást annak Akhillesz-sarkánál, ismeretkritikai naivitásánál találta el. Az ismeretkritika kanti alaptételét felidézve írja, hogy

a tér, az idő, a szín, a hang és egyáltalában minden érzéki benyomás, mintegy csak szimbólum: jelképe a kívülvilágnak a mi lelkünkben. Mikor Kant kimondta: Was die Dinge an sich sind, können wir nicht wissen, akkor ebben ki volt már fejezve, hogy minden ismeretünk és belátásunk szimbolikus természetű.<sup>18</sup>

Palágyi líraértelmezésében ez a szimbólumfelfogás akkor válik megalapozó jellegűvé, amikor Kant magánvalóját Schopenhauer nyomán értelmezi át<sup>19</sup> – vagyis a lét alapját a bennünk ható életakarattal azonosítja, amely az érzelmekben közvetlenül nyilvánul meg, ellentétben a racionális tudással, amely csak a képzetek közvettségével jut el „a lét gyökerei”-hez.

Világos – úgymond Palágyi –, hogy az érzelmek mindig közelebb állnak az akarathoz, mint a képzetekhez. Az egyéniségnek magva mindig az akarat fog maradni és a tudománynak a bölcsességnek bármily magas foka tehetetlen ellenfél a lét gyökereivel szemben.<sup>20</sup>

Palágyi lírafelfogásának egyik alapja tehát az a tétel, hogy a lét alapja, amely nem egyéb, mint a schopenhaueri értelemben vett akarat, az érzelmekben tárul fel az egyén számára. A másik alaptétel is Schopenhauertől, annak esztétikájából származik, ám Palágyi éles szemmel figyelt föl arra, hogy Schopenhauer esztétikája és metafizikája között ellentmondás van, s kiküszöbölte ezt az ellentmondást.

<sup>18</sup> PALÁGYI Menyhért, *A szimbolizmusról*, Koszoru, 1884, 30. sz., 478.

<sup>19</sup> PALÁGYI Menyhért, *Schopenhauer széptana II. A „Ding an sich” Schopenhauer kiadásában*, Koszoru, 1885, 13. sz., 194.

<sup>20</sup> Uo.; Palágyi máshol kifejti, hogy a Ding an sich kanti értelmezése következetlen, mert a fenoménből *következtet* a magánvalóra; csakhogy „az okozatos kapcsolat az értelemnek egy kategóriája és a »Ding an sich« az ismeret minden formáitól mentesnek állított.” (*A Hegel-iskola esztétikája*, Koszoru, 1885, 45. sz., 705.)



A schopenhaueri esztétika nevezett kulcskategóriája az *eszme*, amely a *fogalommal* oppozícióban nyeri el meghatározását. Palágyi megfogalmazásában:

A fogalom és eszme közötti különbség szerinte [= Schopenhauer szerint] az, hogy míg az első elvont, addig az utóbbi szemléleti. Mind a kettő azonban általános, azaz nem az egyes tárgyra vonatkozik. A fogalom csak holt keret, melybe az egyféle dolgokat belévetjük, az eszme ellenben élő kép, mely nem az egyes dolgot, hanem a fajt mutatja. Mi közönséges emberek a természetben csak egyes dolgokat szemlélünk, és ha az egyféléét összefoglalni akarjuk, azt nem szemlélet, hanem elvonás által tesszük. Szóval absztrakt fogalmakat alakítunk magunknak, melyeknek a nyelvben a szavak felelnek meg. [...] Az örök, állandó eszmék világa csak a zseniális szemlélődésnek nyílik meg.<sup>21</sup>

Palágyi abban fedezi föl az ellentmondást, hogy ha a szemlélet – az eszme – az érzékiben gyökerezik, vagyis az általánosság megjelenítése az akarathoz kapcsolódik benne, akkor hogyan lehetséges, hogy általa a platóni értelemben vett ideák világa nyíljon meg, amelyek a schopenhaueri rendszer logikája szerint a képzet kategóriájába tartoznak? Innen jut arra a következtetésre, hogy az eszme, amely az érzékiségben gyökerező szemléletnek megmutatkozik, nem Platón ideáit – s persze nem is az értelem fogalmait –, hanem a lét alapját, az életakaratot tárja fel, az intuíció (megvilágosodás) útján. Amennyire azonban az eszme mint szemlélet az akarat mozzanatához kapcsolódik, annyira ki is emel az életakarathoz való öntudatlan kiszolgáltatottságból – ezen az úton jut el az eszményi széphez; a fenti módosítás után Palágyi visszatér Schopenhauer felfogásához, amely a művésznek az életakarathoz kényszerrel alól felszabadult kontemplációt tulajdonítja, s amely szerint „[a] szépnek az alanyra megváltó hatása van, mert felszabadítja az akarat rabbilincse alól.”<sup>22</sup>

Fogalom és eszme tehát Palágyi költészetfelfogásában nemhogy nem szinonimája egymásnak, mint Reviczkynél, hanem ellentéte. Ennek – illetve annak, hogy a költői eszme a „lét gyökerével” van kapcsolatban

<sup>21</sup> PALÁGYI Menyhért, *Schopenhauer széptana I. A Platóni eszme Schopenhauer kiadásában*, Koszoru, 1885, 12. sz., 178–179.

<sup>22</sup> PALÁGYI Menyhért, *Schopenhauer széptana IV. A szép fogalma*, Koszoru, 1885, 16. sz., 242.

az érzékek/érzelmekek révén – alapvető szerepe van abban, hogy Palágyi számára Vajda János a kor első számú lírikusa.<sup>23</sup>

Palágyinak a Reviczkyétől különböző lírafelfogása már abban a Vajdára vonatkozó kijelentésében megmutatkozik, amely szerint „a magasabb eszmék világát Vajda hódította meg a magyar lyrának.” Azért indokolt különbözöt és nem ellentétest mondani, mert nem arról van szó, hogy míg Reviczky számúzi a lírából a gondolatiságot, Palágyi ezt a líra legfontosabb mozzanatának tekinti, hanem arról, hogy míg Reviczky a gondolatiságot a fogalommal köti össze s leértékeli a líra szempontjából, Palágyi gondolatiságról szólva a fogalommal szembeállított, szemléleti alapú eszmét tekinti a líra lényegének. Vajda-értékelése következetesen ezen a nyomvonalon halad. Vajda lírája egyébként csakugyan kivételesen alkalmas volt arra, hogy az érzelmek-indulatok közvetlen adottságából (a schopenhaueri „akarat” mélységéből) a legmagasabb eszmeiségbe vezető utat nyomon lehessen követni benne. Mint Palágyi a Gina-versek kapcsán írja,

Vajda szerelme a természetes és erős érzékiség talajában gyökeredzik, onnan hajt a magasba és a tökéletes szép eszményében tisztul meg. A befejezett szépség ideálja után való sovárgás a szerelemmel összeolvadva sajátságos módon vonul végig Vajda költészetén. A szépség általános eszménye a női szépségbe megy át és Ginában ölt testet [...].<sup>24</sup>

Ugyanezt az elvet érvényesíti Vajda természetköltészetével kapcsolatban is; ezúttal a schopenhaueri művész-zseni jellemzőire is kitér:

Természetköltészetének sejtelmes eleméből fejlődik költészetének metafizikai oldala. Csodálatos, hogy törzsökös természetes lényege mennyire tud itt finomulni. Szinte hihetetlen, hogy mily végletes ellentéteket egyesít magában, mert a telhetetlen érzékiségen kezd és a legmagasabb bölcséleti eszméig emelkedik. A „Hajón”, a „Jelenetek”, a „Balaton mellett”, a „Bikoli fák alatt” [...] [m]ind megannyian arról az igazi mély szemlélődésről és intuízióról tesznek tanuságot, mely a lángelméknek jellemző vonása.<sup>25</sup>

<sup>23</sup> PALÁGYI Menyhért, *Vajda János és a magyar lyra*, Koszoru, 1885, 20. sz., 305–307., 21. sz., 321–324.

<sup>24</sup> Uo., 306.

<sup>25</sup> Uo., 323.

A fentiekből egyenesen következik, hogy Palágyi leértékeli a Reviczky által kitüntetett líratípust. Amikor azt írja Dalmadyról, hogy „érzelmei csak a kedélyben hullámanak és nem a képekben való látás ragadja őt versszakról verszakra”, akkor a képi látást az eszme fenti koncepciója jegyében kéri számon a líra korlátozott terepnumát jelentő „kedély” „hullámozása”-val szemben.<sup>26</sup> A Reviczkytól kitüntetett Endrődi is ezért részesül elmarasztalásban. Endrődi versei erős érzelmi hatást keltenek, úgymond, azonban az érzelmi hatást hordozó „kifejezések sorrendje akárhányszor fölcserélhető, mert hiányzik belőlük a szervező gondolat. [...] [N]incs meg közöttük és a természet között az a szoros kapcsolat, mely őt Vajdának csak tanítványává is tehetné.” Palágyit e hiány miatt zavarják azok a hangulateltő nyelvi elemek, amelyeket Reviczky nagyra értékelt s megvédett a bírálóktól. (Reviczky szerint akik nem értik, hogy Endrődi „mestere a koloritnak”, „»viola-ködös«-nek csúfolják”;<sup>27</sup> Palágyi ellenvéleménye szerint Endrődinél, minthogy hiányzik a képeket egységbe rendező gondolat, minden „ing, leng, lobog, reng, összefoly, szétfoszlik” nála, s például a bor „viola-ködös habbá vékonyul.”<sup>28</sup>)

#### NORMÁK ÉS KÖVETKEZMÉNYEIK: EGYÉNI ÉS/VAGY NEMZETI

Reviczky és Palágyi lírakritikai normái nemcsak bölcséleti háttérükben különböztek egymástól. Azzal, hogy Reviczky a költészetet lényegében a lírára, a lírát pedig az önmagába zárt szubjektum tiszta hangulatának közvetítésére korlátozta, kizárt minden olyan tematikus elemet a költészetből, amely ezt megzavarhatja. Ez a költészet nemzeti jellegét is érintette, hiszen Reviczky ezt is tematikus mozzanatnak tekintette. Elégedetten állapítja meg Endrődiről, hogy „[a] hazát sem igen bolygatja s én [ezt] természetesnek találok. Endrődi Sándor a hatvanas évek vége felé kezdett verset írni, mikor már megvolt a kiegyezés”, mely „a jó isten tudja, meddig – elhallgattatta a kasszandrai jóslatokat és a jeremiási siralmakat”<sup>29</sup> – így Endrődöt semmi nem akadályozta, hogy tisztán lírikus legyen.

<sup>26</sup> PALÁGYI Menyhért, *Dalmady Győző* II., Koszoru, 1885, 24. sz., 371–372.

<sup>27</sup> REVICZKY Gyula, *Kiss József*, Koszoru, 1882, 1. füz., 82.

<sup>28</sup> PALÁGYI Menyhért, *Endrődi Sándor*, Koszoru, 1885, 26. sz., 401–403.

<sup>29</sup> REVICZKY Gyula, *Endrődi Sándor*, Koszoru, 1882, IV. füz., 345–346.

Palágyi, „[a]z egyetlen, aki úgy támadja a népnemzetit, hogy közben a nemzeti irány szükségességét hirdeti”,<sup>30</sup> a schopenhaueri egyén–faj oppozícióról szólva állította szembe a nemzetit és az egyénit. Tisztában volt azzal, hogy a líra – az egyéniség kifejezése – a költészetben nem minden, s azzal is, hogy az irodalom nemzeti jellege nem a tematika kérdése. Ezen az alapon állította szembe az epikát és a lírát; az előbbit, amely a *tipikus* megragadására törekszik, a nemzetihez kapcsolta, míg az utóbbit, melynek lényege az egyéni eredetiség, úgy határozta meg, mint ami nemzeti keretekben egyénit fejez ki. A szembeállítást Arany és Petőfi ellentétével érzékeltette:

A mai akadémiai álkritika azt hirdeti, hogy Petőfi tisztán nemzeti, azaz tisztán tipikus műköltő volt, holott ő nemzeti jellegű költészetében csakis a saját zseniális egyéniségét fejtette ki. A zsenialitás, a lángelme már magában véve ellentéte a tipikusnak, a mintaszerűnek. [...] Arany inkább a tipikus művészethez hajolt. A typus föltétlen zsarnokoskodása azonban csak Arany utánczóinak költészetén észlelhető teljes tisztaságban. Mert a mi Aranynál mint epikai tulajdonság helyén volt, azt az epigonok a lyrába vitték át.<sup>31</sup>

Azt, hogy mit jelent a modern egyéniség első nagy költőjeként értett Petőfi költészetének „nemzeti jellege”, Palágyi nem fejtette ki, de sokat elárul elgondolásáról az irodalmi helyzetről adott jellemzése, amelyben – miután elutasítja Petőfi költészetének a népiességre való korlátozását – megállapítja: a lírai költő (akit „egyéniségének költői kifejezésében a szépnek törvényein kívül többé semmi a világon nem korlátoz”), „a nemzeti formákon belül szabadon fejtheti ki egyéniségét.”<sup>32</sup> Azt, hogy a lírikust a költői eszme nyelvisége köti szemléleti hagyományokhoz, s ruházza fel (herderi értelemben vett) nemzeti jelleggel, Palágyi nem tudatosította (ezt az összefüggést majd Kosztolányi világítja meg, aki líráját legalább annyira tekintette a magyar nyelv, mint saját egyénisége teljesítményének).

A 19. század utolsó negyede nem írható le a „népnemzeti” és ellenzé-ke kettősségeként; a „moderne” nézetein belül is az alapokig menő kü-

<sup>30</sup> KOMLÓS Aladár, *Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében*, Bp., Akadémiai, 1956 (Irodalomtörténeti Füzetek 7.), 70.

<sup>31</sup> PALÁGYI Menyhért, *Schopenhauer széptana. III. Egyéni és faj. Petőfi és Arany*, Koszoru, 1885, 14. sz., 210.

<sup>32</sup> PALÁGYI Menyhért, *Az irodalmi helyzet*, Koszoru, 1885, 2. sz., 28.

lönbségek mutatkoztak. E különféle „szemléleti perspektívák” önmagukban is sokat elárulnak a korszak mentalitástörténeti folyamatairól, de az irodalomtörténésznek is szolgálhatnak tanulsággal, ha egy bonyolultan alakuló „irodalmi tudat” korai megnyilvánulásait szemléli bennük.